

Василь Футала

Доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У статті проаналізовано історіографічні джерела, що розкривають життя та діяльність С. Бандери. З'ясовано етапи та особливості розвитку проблеми в різних соціокультурних умовах, виокремлено основні напрями досліджень, персоніфіковано науковий доробок істориків, окреслено коло недостатньо вивчених питань. Простежено образ С. Бандери крізь призму сучасної історичної пам'яті.

Ключові слова: С. Бандера, історичний персонаж, історіографія, персонологічні студії, історіографічне джерело, історичний портрет, історична пам'ять.

Vasyl' Futala

The Personality of Stepan Bandera in the Historiography and the Modern Historical Remembrance

In the article it is analyzed the historiographical sources that reveal the life and activities of Stepan Bandera. It is found out stages and features of the issue's development under different socio-cultural conditions, determined the main directions of research, personalized scientific contributions of historians, and sketched the range of insufficiently studied matters. The image of Bandera in the light of modern historical memory is traced.

Key words: S. Bandera, historical figure, historiography, studio of personalities, historiographical source, historical portrait, historical remembrance.

ПОСТАТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ В ІСТОРИОГРАФІЇ ТА СУЧАСНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

Громадсько-політична діяльність Степана Бандери перебувала і продовжує перебувати в полі зору фахових істориків та публіцистів. Створена за кордоном і в Україні велика кількість різноманітної за жанром літератури потребує історіографічного аналізу, тим більше, що такої роботи, по суті, не проводилося. Тому метою статті є систематизувати процес накопичення історичних знань про С. Бандеру, виявити провідні тенденції вивчення теми та накреслити шляхи подальших наукових пошуків. Зважаючи на культурно-історичну традицію й політичні уподобання різних соціальних та етнічних спільнот України, важливо також розглянути цю індивідуальність у контексті сучасної історичної пам'яті.

Перший нарис про життєвий шлях та політичну діяльність С. Бандери створив засновник бандерівського напрямку історії ОУН Петро Мірчук¹. В основу цього нарису лягла автобіографія Провідника ОУН(р), написана ним у квітні 1959 р. для американського генерального консульства в Мюнхені з метою одержання американської візи для поїздки до США. Життєпис було доведено до початку 1940 р. і вперше опубліковано в тижневику «Гомін України» (Торонто) за жовтень-листопад 1961 р. Дані про наступні роки (1940—1959) його життя і праці для українського визвольного руху подав активний діяч ОУН Григорій Васькович².

П. Мірчук виділив три етапи політичної діяльності С. Бандери: 1) етап революційної боротьби проти польської окупації західноукраїнських земель; 2) етап революційної боротьби проти гітлерівсько-німецької окупації; 3) етап революційної боротьби проти більшовицької окупації. При цьому у центрі уваги дослідника перебували організаторські здібності Провідника. Так, за час перебування С. Бандери на посту голови Крайової ексекютиви (КЕ) ОУН

¹ Мірчук П. *Степан Бандера — символ революційної безкомпромісовості.* — Нью-Йорк; Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України; Ліга Визволення України, 1961. — 143 с.

² Васькович Г. *Життя і діяльність Степана Бандери // Українська кореспонденція (Мюнхен).* — 1964. — Ч. 8. — С. 3—7.

сталися якісні зміни в діяльності націоналістичної організації, як-от: завершено й закріплено організаційну розбудову мережі крайової ОУН; удосконалено техніку й зміст революційної пропаганди; припинено «екси» і всю активність спрямовано на індивідуальний терор проти представників польської адміністрації та їхню прислужників³. До важливих елементів політичного портрету історичного персонажа автор відніс його ідейну переконаність, бентежність духу, безкомпромісність і мужність. Саме завдяки гідній поведінці С. Бандери Варшавський судовий процес проти ОУН 1935—1936 рр. перетворився у «форум пропаганди української справи та української революційно-визвольної боротьби серед чужинців»⁴. І згодом — у польських в'язницях, застінках Заксенгаузена чи в еміграції — він морально, власним прикладом «зберіг українську самостійницьку ідею та українську визвольну боротьбу чистою, несплямованою і прямолінійною до кінця»⁵.

Найповніше перебіг Варшавського та Львівського процесів ОУН подав Зиновій Книш, який згодом належав до мельниківського крила націоналістичної організації. У його двотомнику⁶ (сукупно 1200 сторінок тексту), що містить переважно офіційну інформацію Польської телеграфної агенції та львівської газети «Діло», точно передано атмосферу судових засідань, виступи суддів, прокурорів, адвокатів та обвинувачених. Разом із тим, проглядається прохолодне ставлення автора до С. Бандери та його прихильників.

Зауважимо, що найвагомішою підставою для розсварення українських націоналістів стала справа із т. зв. «архівом Сеніка». Першим із зарубіжних дослідників торкнувся цієї проблеми Володимир Мартинець, зазначивши, що документи ОУН, які чеська поліція захопила 1933 р. на празькій конспіративній квартирі члена ПУН Омеляна Сеніка-Грибівського, були «другоступеневої вартости»⁷. З В. Мартинцем не погодився П. Мірчук. На його думку, в

³ Мірчук П. Степан Бандера — символ ... — С. 18—26.

⁴ Там само. — С. 44—45.

⁵ Там само. — С. 86.

⁶ Книш З. Варшавський процес ОУН. На підложжі польсько-українських відносин тієї доби. У 2-х т. — Торонто: Срібна Сурма, 1986. — Т. 1. — 674 с.; Т. 2. — 535 с.

⁷ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. — Вінніпег: Видання ПУН. На скитальщині, 1949. — С. 12.

«архіві Сеника» були документи, що стосувалися дуже важливих організаційних справ: склад керівних органів ОУН, список її експозитур за кордоном, повідомлення про фінансові справи ПУН, протоколи засідань Проводу, кореспонденції його членів, звіти КЕ ОУН тощо. На переконання автора, дві з половиною тисячі таємних документів УВО і ОУН (418 оригіналів і 2055 копій) передав у руки польської поліції хтось із співробітників ПУН. П. Мірчук висловив здогад, що це міг зробити Ярослав Барановський, брата якого, Романа, викрито як провокатора на початку 1930-х рр.⁸

Полярно протилежного погляду дотримувався З. Книш. У згаданому двотомнику і спеціальній праці «Архів Сеника. Історично-критична студія» дослідник дійшов до таких основних висновків: 1) перед Варшавським процесом ОУН не було одного загального архіву Організації, як і окремих архівів провідних діячів; найважливіші документи зберігалися в Євгена Коновальця в Женеві й Римі; 2) «архів» був сфабрикований польськими спецслужбами; його автентичність заперечив захист підсудних, зокрема доктор Володимир Горбовий; 3) вірогідно, т. зв. «архіву Сеника» сьогодні не існує, він був спалений ще до початку Другої світової війни⁹.

Великою подією в культурно-освітньому житті української еміграції став вихід у світ 1965 р. збірки матеріалів «Московські вбивці Бандери перед судом»¹⁰. «Мотивом видання цієї книжки, — написав у передмові Степан Ленкавський, — було не лише бажання закріпити для історії і для майбутніх поколінь пам'ять про цю трагічну подію, але виготовити підставові документи про черговий московський злочин, довершений на чужій землі, для вірної інформації українського народу в Батьківщині»¹¹. Укладачі цього збірника здійснили колосальну роботу, зібравши в один масив

⁸ Мірчук П. Степан Бандера — символ... — С. 42—43, 62; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920—1939 / за ред. С. Ленкавського. — Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. — С. 378—382.

⁹ Книш З. Варшавський процес ОУН... — Т. 1. — С. 488—489, 539; Його ж. Архів Сеника. Історично-критична студія. — Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Сідней: Фундація ім. О. Ольжича, 1992. — С. 153—166.

¹⁰ Московські вбивці Бандери перед судом. Збірка матеріалів за редакцією Данила Чайковського. — Мюнхен: Українське видавництво, 1965. — 695 с.

¹¹ Там само. — С. 6.

розкидану в світовій пресі різного роду інформацію про вбивство агентом С. Бандери КГБ СРСР, зокрема, про підготовку замаху, невдалі спроби Кремля приховати свій злочин і про широкий політичний резонанс атентату серед української діаспори та у світі. Основну частину книжки склала оприлюднена повна стенограма судового процесу над убивцею та відповідні судові рішення.

Подібний за змістом, але меншого масштабу проект виконав Петро Гой — ректор Українського вільного університету (УВУ) у Мюнхені (1992—1993), голова Фондації УВУ з осідком у Нью-Йорку (1977—2001). Його стараннями опубліковано зібрані редакцією часопису «Шлях перемоги» (Мюнхен) газетні та журнальні матеріали за 1959—1962 рр. про обставини загибелі С. Бандери та суд над його найманим убивцею¹². Невелика збірка статей і документів, яку зібрав і видав Леонід Полтава¹³, також сприяла розширенню джерельної бази бандеріани.

У повоєнні десятиліття чимало публікацій про С. Бандеру з'явилося на шпальтах «Визвольного шляху» та інших періодичних видань. У статтях Дмитра Чайковського, Зиновія Карбовича (Ярослава Стецька), Володимира Макара, Степана Галамая, Григорія Васьковича, Осипа Бандери, Юліяна Заблоцького, Василя Олеськова, Анатолія Бедрія багато публіцистики, героїзації Провідника, але мало фактичних даних і глибоких висновків¹⁴. Тим

¹² Збірка документів та матеріалів про вбивство Степана Бандери 1909—1959 / [Ред. П. Гой, Б. Стебельський, Р. Саноцька]. — Торонто; Нью-Йорк; Мюнхен; Лондон; Мельборн: Світовий Український Визвольний Фронт, 1989. — 80 с.

¹³ Життя Степана Бандери. Збірник статей і документів / [зібрав і зредагував Л. Полтава]. — Нью-Йорк: Асоціація Діячів Української Культури, [б. р.]. — 65 с.

¹⁴ Чайковський Д. ОУН під проводом Степана Бандери // *Визвольний шлях* (Лондон). — 1962. — Кн. 4—5. — С. 336—370; Карбович З. *Не сплямований прапор національно-визвольної революції (Про С. Бандеру)* // *Там само*. — 1969. — Кн. 10. — С. 1098—1107; Макар В. *Під прапором С. Бандери. У 15-річчя з дня смерті Провідника* // *Там само*. — 1974. — Кн. 9—10. — С. 903—907; Галамай С. *Великий революційний організатор (один фрагмент з діяльності сл. п. Степана Бандери)* // *Там само*. — 1979. — Кн. 10. — С. 1140—1146; Васькович Г. *Степан Бандера — символ волі народу* // *Там само*. — 1979. — Кн. 11. — С. 1252—1256; Бандера О. *Відійшов як справжній революціонер* // *Квітучі береги (Нью-Йорк)*. — 1980. — Ч. 19. — С. 6—14; Заблоцький Ю. *Тривале місце С. Бандери в історії народу* // *Визвольний шлях*. — 1981. — Кн. 10. — С. 1155—1160; Олеськів В. *В поклоні Степанові Бандері. Доповідь, виголошена на жалобній академії в Лондоні* // *Там само*. — 1985. — Кн. 1. — С. 13—22; Бедрій А. *Провідник ОУН Степан Бандера з перспективи 30 років* // *Альманах «Гомону України»*. — Торонто, 1990. — С. 34—47.

не менше, їхній вплив на процес формування історичної пам'яті про національно-визвольний рух під керівництвом ОУН(р) є незаперечним.

Серед невеликого числа мемуарних праць про С. Бандеру, що вийшли друком за кордоном, вирізняються спогади провідного члена ОУН Микола Клімишина¹⁵. У них точно відтворено його перші зустрічі з керівником крайової ОУН, арешт, перебіг судових процесів і побут у польських тюрмах. Важливими є авторські спостереження стилю мислення, манер та дій С. Бандери, зокрема під час слідства і суду. Він, на думку М. Клімишина, «став перед поліцією і слідчими суддями і прокуратором на повний зріст як провідник підпільної революційної організації ОУН, яка під його наказами досягла вершин дійової і бойової активності й мала найбільші досягнення. За всю цю діяльність узяв він мужньо відповідальність і поставив справу по-революційному на всю ширину, як вона в дійсності виглядає. Перед ворогом стала тепер зовсім інша людина. Це вже не сірий малого зросту хлопець, що не скінчив студій, який ще не має повних 25 літ, але вірний ідеї революціонер-провідник, який заскакує їх і вводить у подив кожним словом і геройською поставою»¹⁶.

Іншою була історіографічна ситуація в радянській Україні: національно-визвольна боротьба західних українців у 20—50-х рр. XX ст. там вивчалася не за правилами історичної науки, а у системі ідеологічно-політичних координат. Такі дослідники, як Володимир Замлинський, Сергій Даниленко (Карин), Клим Дмитрук (Гальський), Володимир Чередниченко, впадаючи у крайність негативізму, подавали спотворену картину подій у Західній Україні. У їхніх працях¹⁷ С. Бандера зображений

¹⁵ Клімишин М. В поході до волі. Спомини. Т. 1. — Торонто: Видання Ліги Визволення України і Дослідного Інституту Студіюм, 1975. — 429 с.

¹⁶ Там само. — С. 144—145.

¹⁷ Замлинський В. Шлях чорної зради. — Львів: Каменяр, 1969. — 167 с.; Даниленко С. Дорогою ганьби і зради (Історична хроніка). — К.: Наук. думка, 1970. — 360 с.; Дмитрук К. Безбатченки (Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР). — Львів: Каменяр, 1972. — 223 с.; Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм — зняряддя антирадянської політики імперіалізму. — К.: Політвидав України, 1978. — 334 с.

не інакше, як один із керівників організації, що перебувала на службі у гітлерівської Німеччини (про вивчення його життєпису не могло бути й мови). З подібних позицій розглядали діяльність лідера крайової ОУН і польські історики-марксистки, як, наприклад, Едвард Прус. Його монографія¹⁸ викликала зацікавлення частини польських читачів (хоча би з огляду на стиль писання — жанр пропагандистської публіцистики, притаманний радянським дослідникам), але водночас зазнала фахової критики. У 1987 р. з розгромною рецензією виступив опозиційний учений Ришард Тожецький. Автор почав із найголовнішого: рецензована праця є «більше політологічною, ніж історичною». «Вже сама назва, — продовжив він, — містить у собі сарказм, бо якими півбогами, героями були Коновалець чи Бандера [...]. Це були просто завзяті націоналісти, які виростили у боротьбі за незалежність»¹⁹. Далі Р. Тожецький навів важливі штрихи до політичних портретів лідерів ОУН. Зокрема, історик зазначив, що С. Бандера «був добрим організатором [...], зайняв непохитну позицію на процесі за вбивство Броніслава Перацького [...], виявляв недовір'я до німців [...]»²⁰.

Вагомий внесок у дослідження біографії С. Бандери зробив Богдан Цибульський, який проаналізував із правової точки зору Варшавський і Львівський процеси ОУН, а також долю провідника КЕ націоналістичної організації. Дослідник довів, що Бандера та його товариші мали перебувати у слідчій в'язниці Варшави до часу узаконення вироку, тобто до 22 червня 1936 р. Тому їх передчасне переведення до в'язниці «Свенти Кшиж» у середині березня 1936 р. стало грубим порушенням ст. 523 Кримінально-процесуального кодексу. Це, на думку історика, є «найтяжче обвинувачення» судовій системі довоєнної Польщі²¹. Проаналізувавши побут С. Бандери у польських в'язницях, Цибульський висловив сподівання, що доля лідера крайової ОУН як в'язня буде повніше

¹⁸ Prus E. *Herosi spod znaku tryzub: Konowalec—Bandera—Szuchewycz*. — Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1985. — 348 s.

¹⁹ Torzecki R. *O nacjonalistach-Ukraińcach kontrowersyjnie...* // *Dzieje Najnowsze*. — 1987. — № 2. — S. 161—162.

²⁰ *Ibidem*. — S. 162—163.

²¹ Cybulski B. *Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i próby uwolnienia go przez OUN* // *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*. — 1989. — № 172. — S. 74—75.

з'ясована за умови дальшого поступу у дослідженні тюремного життя ув'язнених Другої Речі Посполитої²².

Після 1991 р. сталися якісні зміни у вивченні українського націоналістичного руху, зокрема, поживавився інтерес до постаті С. Бандери. Великий наплив у материкову Україну праць діаспорних авторів стимулював пошукову роботу їхніх ідейних однодумців. Так з'явилися науково-популярні дослідження Петра Дужого, Василя Кука, Галини Гордасевич, Ярослава Сватка, Геннадія Бурнашева, Євгена Перепічки, Володимира Ковальчука²³ та ін. Залучивши до наукового обігу різноманітні історичні джерела, переважно мемуарну літературу, автори простежили походження С. Бандери, риси його характеру, життєвий шлях, родинне виховання, політичні погляди, діяльність в ОУН. Не обійшли увагою неоднозначні взаємини Провідника з іншими лідерами націоналістичної організації, його подвижницьку працю в еміграції, спрямовану на визволення України з-під московського ярма. Крім того, спростовано численні міфи радянської пропаганди, яка прагнула знищити національну історичну пам'ять про багаторічного лідера ОУН. У такому ж стилі Руслан Частий написав книгу для російськомовних читачів²⁴ (скорочений україномовний варіант цієї праці вийшов друком у серії «Знамениті українці»). Для автора С. Бандера — видатна людина «завдяки своїй фанатичній вірі, за яку віддав своє життя, завдяки своїй мужності і силі волі, організаційним здібностям, енергії та іншим якостям, принесеним на вівтар незалежної України»²⁵.

²² Cybulski B. *Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i próby uwolnienia go przez OUN // Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo.* — 1989. — № 172. — S. 94.

²³ Дужий П. *Степан Бандера — символ нації: Ескізний нарис про життя і діяльність провідника ОУН: У 2 ч.* — Львів: Галицька видавнича спілка, 1996. — Ч. 1. — 190 с.; 1997. — Ч. 2. — 383 с.; Кук В. *Степан Бандера (1909—1999 рр.)*. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. — 50 с.; Гордасевич Г. *Степан Бандера — людина і міф*. — Львів: Сполом, 2000. — 192 с.; Сватко Я. *Місія Бандери*. — Львів: Галицька видавнича спілка, 2002. — 64 с.; Бурнашов Г. *Лицар великої ідеї*. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. — 184 с.; Перепічка Є. *Феномен Степана Бандери*. — Львів: Сполом, 2006. — 736 с.; Ковальчук В. *Степан Бандера*. — К.: ПП Наталія Брехуненко, 2009. — 66 с.

²⁴ Частий Р. *Степан Бандера: мифы, легенды, действительность*. — Харьков: Фолио, 2007. — 382 с. (Время и судьбы).

²⁵ Там само. — С. 379.

Важливе значення для створення наукового життєпису С. Бандери та формування історичної пам'яті про нього має наявність джерельної бази. Пошук, упорядкування й оприлюднення документальних матеріалів здійснюють науково-дослідні центри та історики-ентузіасты. Вже 1993 р. у видавництві «Червона калина» побачила світ збірка вибраних матеріалів із мюнхенського видання «Московські вбивці Бандери перед судом»²⁶. Велику археографічну роботу виконали Микола Посівнич і Володимир Сергійчук. Так, стараннями першого дослідника вийшла друком книга «Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів»²⁷, яка певною мірою доповнила подібне видання З. Книша. Невдовзі М. Посівнич опублікував ще дві книги, що містять спогади і документи про життя та діяльність С. Бандери у 1920—1950-ті рр.²⁸. Добрим підґрунтям для дослідження його революційної боротьби став тритомник В. Сергійчука²⁹. Зробивши прилюдними документи із колишніх архівів КГБ СРСР та додавши до них власні коментарі, автор тим самим поглибив наявні знання про вороже ставлення сталінського режиму до лідера ОУН та його однодумців, продемонстрував методи боротьби радянських каральних органів з українським самостійницьким рухом.

Корисною була едиційна робота Українського інституту національної пам'яті за час головування академіка Ігоря Юхновського. Так, 2009 р. створено електронну версію збірки, яка містить інформаційно-аналітичні матеріали про С. Бандеру: стислий нарис біографії, матеріали й оцінки діяльності історичного персонажа представниками згаданої інституції та науковців, судовий вирок Богданові Сташинському та інші документи. Видання призначене для редакцій засобів масової інформації, місцевих органів

²⁶ *Вбивство Степана Бандери.* — Львів: Червона калина, 1993. — 357 с.

²⁷ *Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / упоряд. М. Посівнич.* — Львів: Мс, 2005. — 200 с., іл.

²⁸ *Степан Бандера: документи й матеріали (1920—1930 рр.) / упоряд. М. Посівнич.* — Львів: Афіша, 2006. — 248 с.; *Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали. Видання третє, доповнене / ред. і упоряд. М. Посівнич.* — Тернопіль: Астон, 2011. — 496 с., іл.

²⁹ *Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939—1959) / за загальною редакцією професора Володимира Сергійчука. У 3-х т.* — К.: ПП Сергійчук М. І., 2009. — Т. 1. — 680 с.; Т. 2. — 640 с.; Т. 3. — 648 с.

державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, закладів освіти і культури, а також для широкого читацького загалу³⁰.

Варто згадати й інші організаційні заходи, що сприяли всебічному аналізу життєвого шляху лідера українського визвольного руху. Зокрема, проведено декілька тематичних всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій, як-от: «Маловідомі сторінки життя, діяльності та теоретичної спадщини Степана Бандери» (Львів, 1998), «Степан Бандера в українському національно-визвольному русі ХХ століття» (Івано-Франківськ, 2008), «Український національний рух: історія та сучасність (Присвячена 80-річчю від дня заснування Організації Українських Націоналістів та 100-річчю від дня народження Степана Бандери)» (Острог, 2009). Непересічним явищем у науковому житті України став проведений Українським інститутом національної пам'яті круглий стіл «Роль і місце Степана Бандери в українському національно-визвольному русі 20—50-х рр. ХХ ст.» (Київ, 2009).

Поглиблене вивчення проблеми здійснюється за декількома напрямками. Один із них — юність і початок нелегальної боротьби Провідника ОУН. На Міжнародній науковій конференції, присвяченій 60-літтю УПА (Дрогобич, 2002), Ігор Гаврилів констатував: спротив ОУН польській окупації західних земель України досяг апогею у ті роки, коли Організацію очолював С. Бандера³¹. Залучення до наукового обігу матеріалів львівських архівів та мемуарної літератури дало змогу М. Посівничу збільшити обсяг знань про діяльність революціонера в Крайовій езекутивній ОУН у 1930—1934 рр.³². На думку автора, саме у цей час С. Бандера сформувався як провідний керівник українського визвольного руху. Багатими на джерельний матеріал є й статті

³⁰ *Степан Бандера: Збірник матеріалів і документів / Український інститут національної пам'яті; упоряд. С. В. Бутко. — К.: УІНП, 2009. — 115 с.*

³¹ *Гаврилів І. Степан Бандера на чолі Крайової езекутиви ОУН // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. — Дрогобич, 2002. — С. 240.*

³² *Посівнич М. Степан Бандера — життя, присвячене свободі. — Торонто; Львів: Літопис УПА, 2008. — С. 21—50; Посівнич М. Діяльність Степана Бандери в Крайовій езекутиві ОУН (1930—1934) // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — Івано-Франківськ, 2009. — № 15—16. — С. 303—309.*

Олександра Сича та Андрія Сиви, присвячені активності С. Бандери в організації «Пласт», зокрема, його участі у роботі 5-го пластового куреня імені князя Ярослав Осмомисла та 2-го куреня старших пластунів «Червона Калина» у Стрию та Львові³³. Дослідники слушно наголосили, що саме пластове життя загартувало та сформувало світогляд майбутнього Провідника ОУН. Ігор Андрухів та Василь Марчук висвітлили маловідому сторінку з нелегальної діяльності С. Бандери як члена УВО та його перший арешт наприкінці 1928 р. за поширення антипольських листівок під час відзначення 10-ї річниці Листопадового зриву у с. Бережниця Калуського повіту. Автори частково уточнили в хронологічному порядку місцевості, де він перебував і мешкав, та коло людей, з якими навчався й займався громадською й політичною роботою³⁴.

Не вщухає інтерес дослідників до родини історичного персонажа. Завдяки подвижницькій праці івано-франківських учених, передовсім Петра Арсенича, віднайдено чимало архівних документів та зібрано спогади очевидців про батьків, братів, сестер та інших ближчих і дальших родичів С. Бандери³⁵. Заслуговує на увагу й праця відомого дрогобицького журналіста і краєзнавця Р. Пастуха, в якій представлено й проаналізовано родинний архів С. Бандери, випадково знайдений у церкві с. Тростянця Долинського району Івано-Франківської області³⁶. У передмові до книги автор слушно констатував, що із цього першоджерела С. Бандера «вимальовується зовсім не як захмарна зірка, ікона, а як звичайна

³³ Сич О. *Пласт у житті Бандери та очолюваної ним ОУН // Визвольний шлях*. — 1999. — Кн. 7. — С. 811—818; Сива А. *Діяльність С. Бандери в організації «Пласт» // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. — Івано-Франківськ, 2009. — № 15—16. — С. 260—265.

³⁴ Андрухів І., Марчук В. *Початок активної політичної діяльності та перший арешт Степана Бандери (за матеріалами кримінальної справи) // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. — Івано-Франківськ, 2009. — № 15—16. — С. 579—582.

³⁵ Арсенич П., Федорів Т. *Родина Бандерів. До 90-річчя від дня народження та 40-річчя трагічної смерті провідника ОУН Степана Бандери (1909—1959)*. — Івано-Франківськ: Б. в., 1998. — 102 с.; Арсенич П., Густинський В. *Степан Бандера, родина та його соратники*. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. — 64 с.; Арсенич П., Бурнашов Г., Янович Б. *Степан Бандера та родина*. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. — 368 с.

³⁶ Пастух Р. *Родинний архів Степана Бандери*. — Дрогобич: видавець Сурма Святослав, 2008. — 152 с., іл.

земна людина, котра росла, мужніла в середовищі рідних, близьких соратників і друзів і з начебто шкільного «середняка» стрімко виросла в політичний символ, велетня нескореного духу»³⁷.

До недавнього часу «білою плямою» в біографії С. Бандери був період від липня 1941 до грудня 1944 р. Цю прогалину суттєво заповнила стаття М. Посівнича, у якій з'ясовано хронологію ув'язнення лідера ОУН та показано умови його перебування у німецьких тюрмах і концтаборах³⁸.

В епіцентрі дослідницької уваги перебуває теоретична спадщина С. Бандери. Так, Ірина Фаріон убачає в його політичних поглядах чітко окреслені чотири концепти сприйняття світу: Бог, Душа, Духовність, Ідея³⁹. Економічний світогляд Провідника вивчали Степан Злупко та Людмила Драгомирецька⁴⁰. За їхніми спостереженнями, основою економічної візії теоретика була програма українського націоналізму, що передбачала вільний господарський розвиток України. Микола Галів охарактеризував погляди С. Бандери на філософсько-ідеологічні принципи виховання українців, завдання загартування молоді в рамках ОУН, практичні механізми реалізації цих завдань, а також його критику більшовицької освітньо-виховної системи⁴¹. На переконання автора, для сучасної української педагогіки першорядне значення мають сформульовані С. Бандерою засади виховання і виховний ідеал з огляду на їх природо- та культуровідповідність, тобто відповідність українському національному світогляду, характеру й сучасним потребам суспільства в існуванні «людини свободи»⁴². Заслуговує на увагу й інтерпретація Володимиром В'ятровичем ба-

³⁷ Пастух Р. *Родинний архів Степана Бандери*. — Дрогобич: видавець Сурма Святослав, 2008. — С. 7.

³⁸ Посівнич М. *Степан Бандера у німецьких тюрмах і концтаборах* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.istpravda.com.ua/articles/2014/01/1/140665/

³⁹ Фаріон І. *Степан Бандера — практик, теоретик, містик націоналістичного руху*. — Львів: Місто НВ, 2009. — 33 с.

⁴⁰ Злупко С. *Економічний світогляд Степана Бандери // Шлях перемоги*. — 1999. — 13 січня.; Драгомирецька Л. *Економічні погляди Степана Бандери // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. — Івано-Франківськ, 2009. — № 15—16. — С. 246—252.

⁴¹ Галів М. *Педагогічні погляди Степана Бандери // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. — Івано-Франківськ, 2009. — № 15—16. — С. 723—729.

⁴² Там само. — С. 727—728.

чення С. Бандери історичної місії Української повстанської армії та ролі Р. Шухевича у революційно-визвольній боротьбі українців⁴³.

У демократичній Польщі, по-суті, не сталося зрушень у вивченні українського визвольного руху під керівництвом ОУН. Це засвідчили щорічні (від 1996 до 2008 рр.) зустрічі українських і польських істориків в межах програми «Україна — Польща: важкі питання», дискусії на Інтернет-форумах, а також праці дослідників із явно тенденційними поглядами⁴⁴. Деякі автори навіть роблять спробу реабілітувати політику Другої Речі Посполитої на західних землях України. Так, Анджей Айнєнкель (Інститут історії Польської академії наук) на II Міжнародному історичному семінарі «Українсько-польські взаємини у 1918—1947 рр.» (Варшава, 1997) заявив: у світлі подій, що мали місце на цих теренах під час Другої світової війни, варто називати дії польської влади не пацифікацією, а репресивно-відплатною акцією⁴⁵. Невеликим винятком може служити монографія історика Люблінського університету імені Марії Кюрі-Скłodовської, етнічного українця Романа Висоцького, в якій розкрито генезу, процес формування організаційної структури, пропагандистську і видавничу діяльність, програму й ідеологію ОУН⁴⁶. Окремий розділ присвячено показу реорганізації низових ланок ОУН та пожвавленню їхньої підпільної роботи від часу покладення на С. Бандеру функцій керівника Крайового Проводу. Погляди автора на український націоналістичний рух, зокрема, діяльність його лідерів багато в чому збігаються з висновками українських учених національно-державницького напрямку. Принагідно за-

⁴³ В'ятрович В. Степан Бандера про визвольну боротьбу Української Повстанської Армії // *Визвольний шлях*. — 1999. — Кн. 10. — С. 1210—1215.

⁴⁴ Kulińska L. *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922—1939*. — Kraków: Księgarnia Akademicka, 2009. — 747 s.

⁴⁵ Ajnenkiel A. *Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrany problemy // Polska — Ukraina: trudne pytania. Materiały II międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918—1947»*, Warszawa, 22—24 maja 1997. — Warszawa: KARTA, 1998. — T. 1—2. — S. 24.

⁴⁶ Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929—1939: Geneza, struktura, program, ideologia*. — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. — 433 s.

уважимо, що такий науковий підхід, як «україноцентризм», Р. Висоцький поклав в основу і найновішої своєї праці⁴⁷.

Майже не зазнав змін образ С. Бандери в сучасному російському історичному дискурсі. Має рацію Ігор Лосєв, стверджуючи: «бандерівець» постає у сприйнятті пересічного росіянина на підсвідомому рівні як свого роду «антиідеал» України, як живе втілення «поганої України», на відміну від доброї України — Малоросії⁴⁸. Та все ж таки з'явилися перші паростки неупередженого висвітлення проблеми. 2005 р. у серії «Русский бунт» опубліковано збірник «Бандерівщина»⁴⁹, який документально ілюструє розвиток українського визвольного руху протягом 1940—1950-х рр. У книзі, як правило, передруковано матеріали з видання В. Сергійчука «ОУН—УПА в роки війни. Нові документи і матеріали» (К., 1996). Однак важливим є й те, що вперше російською мовою опубліковано біографічний нарис про С. Бандеру (автор С. Шумов) та сім теоретичних праць Провідника ОУН. Книжку завершує добірка матеріалів «Вбивство Степана Бандери», яка базується на мюнхенському виданні «Московські вбивці Бандери перед судом».

Протягом 2009—2010 рр. в Україні та за її межами тривали гострі дискусії навколо постаті С. Бандери, що вкотре актуалізувало проблему історичної пам'яті. Дискусії були спричинені двома подіями: 100-літтям від дня народження Провідника ОУН і рішенням Президента України Віктора Ющенка надати йому звання Героя України. Історики й публіцисти зосередилися головним чином навколо таких питань, як героїзація чи засудження С. Бандери, визнання чи невизнання спадщини ОУН та УПА. Поштовхом до інтелектуальних баталій стала епістолярна полеміка Зенона Когути та Івана-Пола Химки. Перший автор доводив, що рух українських націоналістів був рухом національно-визвольним, а відтак, його не слід ототожнювати з фашизмом⁵⁰. Натомість дру-

⁴⁷ *Wysocki R. W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze. — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. — 543 s.*

⁴⁸ *Лосєв І. Явище «бандерофобії» в російській свідомості // Сучасність. — 2001. — № 4. — С. 53.*

⁴⁹ *Бандеровщина / [сост.: А. Андреев, С. Шумов]. — Москва: Эксмо, Алгоритм, 2005. — 304 с.*

гий автор безапеляційно стверджував, що ОУН була типово фашистською, злочинною організацією, а тому українцям не варто приймати її спадщину за основу своєї ідентичності⁵¹. Огульні звинувачення І.-П. Химки у причетності ОУН до масового винищення євреїв і поляків у роки Другої світової війни не залишилися непоміченими істориками, які фахово займаються цією проблематикою. Наприклад, Ю. Шаповал доволі обґрунтовано і в коректній формі вказав «своєму приятелю професору Химці» на його обмежене уявлення про український самостійницький рух. Свою ключову думку, яка спрямована проти концепції Химки, Юрій Шаповал висловив так: «полеміка про Бандеру та його спадщину — це не полеміка про те, чи був він злочинцем і ксенофобом, а про те, чи бути Україні державою. Вже тому Бандеру та його спадщину не викинути на те, що комуністична пропаганда називала «смітником історії»⁵².

Помірковані позиції щодо лідера ОУН(р) зайняли Василь Расевич, Олександр Мотиль, Ярослав Грицак⁵³ та інші дослідники. Вони вважають, що С. Бандера, попри його радикалізм, є символом антиколоніальної боротьби. Відомий культуролог Микола Рябчук резонно зауважив, що така частина спадщини С. Бандери, як патріотизм, національна солідарність, самопожертва, ідеалістична відданість спільним цілям та цінностям, і сьогодні залишається актуальною⁵⁴. Натомість для В. В'ятровича (і не тільки для нього) С. Бандера не лише символ, а й національний герой. Така оцінка є наслідком не стільки політичних уподобань історика, скільки ґрунтовного знання предмета дослідження. Останнє дозволило йому спростувати численні стереотипи про історичного

⁵⁰ Когут З. *Український націоналізм // Страсті за Бандерою: статті та есеї / упоряд.: Т. С. Амар, І. Балінський, Я. Грицак.* — К., 2010. — С. 145.

⁵¹ Химка І.-П. *Українське минуле й українське майбутнє // Страсті за Бандерою... — С. 217; Зенон Когут — Іван Химка. Україністи та Бандера: розбіжні погляди // Критика.* — 2010. — Ч. 3—4. — С. 11.

⁵² Шаповал Ю. *Про визнання і знання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://крутука.com/ua/articles/pro-vuznapnu-a-i-znapnu.a>.*

⁵³ Расевич В. *Постать у «чорно-білих» кольорах // Страсті за Бандерою... — С. 110—120; Мотиль О. Україна, Європа і Бандера // Страсті за Бандерою... — С. 175—194; Грицак Я. Клопоти з пам'яттю // Страсті за Бандерою... — С. 346—357.*

⁵⁴ Рябчук М. *Довкола Бандери // Страсті за Бандерою... — С. 373.*

персонажа, причому як старі (Бандера — терорист, зрадник, колаборант), так і нові (деструктивний політик та розкольник, авторитарний лідер, людина, не причетна безпосередньо до масового визвольного руху середини ХХ ст.)⁵⁵.

Українська революція гідності стала приводом для окремих дослідників переосмислити чи уточнити свою позицію до постаті С. Бандери та очолюваного ним руху. За приклад може слугувати публічний виступ Андрія Портнова⁵⁶, в якому він, з одного боку, об'єктивно оцінив вплив Майдану на суспільну свідомість в Україні, а з іншого — підтвердив свою упереджену точку зору на «міф С. Бандери». Скажімо, важко погодитися з таким авторським висновком: «В сучасній Україні слово “бандерівець” виконує негативну символічну функцію, тобто мобілізує за принципом заперечення: чи то антимайданівської пропаганди, чи то ексклюзивного націоналізму. [...] Обидві негативні міфології, м'яко кажучи, не сприяють розбудові (в автора “ізобретению” — В. Ф.) нової України, демократичної, правової і справедливої держави, запит на яку намагався сформулювати Євромайдан». Від появи в Інтернеті цієї публікації сплигло немало часу, насиченого динамічними і драматичними подіями. Можливо, сьогодні А. Портнов мислить інакше.

Відрядно, що революційні зміни в Україні пробивають глуху стіну нерозуміння суті українського самостійницького руху середини ХХ ст. в російській історичній думці. Так, відомий історик Андрій Зубов (до речі, це один із перших російських інтелектуалів, хто відкрито висловився проти анексії Криму Росією) переконливо заявив, що бандерівський рух був рухом національно-визвольним, антикомуністичним. Тобто, продовжив учений, С. Бандера боровся не з Україною, а з тоталітарною радянською системою, яка знищувала всіх громадян за будь-яке інакодумство⁵⁷. Такої ж думки дотримується й інший авторитетний московський

⁵⁵ В'ятрович В. Бандера: старі та нові міфи // *Страсті за Бандерою...* — С. 50—64.

⁵⁶ Портнов А. Степан Бандера: личность и миф [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://espresso.tv/blogs/2014/06/23/stepan_bandera_lychnost_y_myf.

⁵⁶ Истори́к Андрей Зубов: Бандеровцы [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/07/22/175554/>

⁵⁷ Соколов Б. Про «криві дзеркала» російської історії: Друга світова війна та Україна // *День*. — 2014. — 19—20 вересня. — С. 8.

історик і літературознавець Борис Соколов: «Прибічники Бандери в принципі не відрізнялися від більшості національно-визвольних рухів тієї доби»⁵⁸. Зіславшись на спогади в'язня Степлагу (Степового табору), публіциста Марлена Кораллова про керівника Кенгірського повстання 1954 р., колишнього бійця УПА, єврея Герша Келлера, автор зробив висновок: послідовники С. Бандери «аж ніяк не були антисемітами за переконанням і переслідували лише тих євреїв, які були прибічниками радянських комуністів»⁵⁹.

Отже, у вивченні аналізованої наукової проблеми простежуємо два етапи: 40—80-ті рр. XX ст. і 90-ті рр. XX ст. — до тепер. У повоєнні десятиліття в українських зарубіжних центрах створено значну кількість історіографічних фактів, які розкривають найважливіші віхи життя та діяльності С. Бандери. В умовах незалежності України зросло число персоніологічних студій, виокремилися нові напрями досліджень, нарощуються документальні публікації, вищого рівня сягнула концептуалізація проблеми. За невеликим винятком, незмінно негативною є позиція сучасної зарубіжної історіографії (передовсім польської і російської) щодо українського визвольного руху та С. Бандери.

Революція гідності та війна за незалежність і соборність України вкотре надали високого ступеня важливості проблемі історичної пам'яті. Останні події вітчизняної історії стали наочним підтвердженням правильності наукових висновків представників етнічно орієнтованого національного наративу — В. В'ятровича, М. Посівнича, В. Сергійчука, О. Сича, Ю. Шаповала, І. Гаврилів та ін. Сьогодні в Україні суттєво зменшилося число людей, у яких ім'я С. Бандери викликає негативні емоції, для більшості пересічних громадян, особливо молоді, стали звичними чорно-червоний прапор ОУН і бандерівське гасло «Слава Україні — Героям слава». Отож, немає сумніву в тому, що відійшла у минуле дуалістична офіційна політика пам'яті в Україні. У її виробленні беруть активну участь не тільки державні інституції та політичні партії національно-державницького спрямування, а й громадські організації, що вийшли з Майдану.

⁵⁸ Соколов Б. Про «криві дзеркала» російської історії: Друга світова війна та Україна // День. — 2014. — 19—20 вересня. — С. 8.

Проте історичний портрет С. Бандери є незавершеним. Наприклад, маємо недостатньо інформації про еміграційний період (1945—1959 рр.) життя революціонера. Дослідникам необхідно зосередитися й на висвітленні його складного внутрішнього світу. З цією метою варто максимально використати історико-мемуарні праці, які дозволяють глибше зрозуміти думки, настрої, мрії, почуття та сподівання героя. Докладнішого аналізу потребує питання міжфракційної боротьби в ОУН, особливо після Другої світової війни. На часі створення академічного видання про лідера революційної ОУН. Для цього є не тільки потужний науковий потенціал, а й сприятливі соціокультурні умови.